

Neviem čítať ani písať, ale viem spievať. Ako Lucia Nimcová pátra po ženských osudoch v Karpatoch

(txt Patrik Garaj)

„Išli sme za miestnou šamankou. Hovorím jej, že hľadám pesničky o ženskom osude. Čokoľvek, čo vám napadne, že je ženský osud. Z vášho života, tejto dediny, okolia. Pozerá na mňa, v hlave jej to zablyсне a spustí dve pesničky.“

Lucia Nimcová opäť raz vyrazila do Karpát na pohraničí Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Do horských oblastí, kde sa zastavil čas a je takmer jedno, či je devätnáste alebo dvadsiateprvé storočie.

Hovorí, že zachytáva osud. V horských samotách načúva ženám, ktoré spievajú o živote. Zaznamenáva hlasy, ktoré už čoskoro nemusí byť počuť. Neostane nič. Nimcová cíti súznenie s bezprostrednosťou, ktorú u týchto žien nachádza. Aj jej rozprávanie je otvorený, živelný prúd.

„Jedna pieseň je o vzťahu matky a dcéry. O tom, ako dcéru bije muž. Nevie, čo má robiť. Ako matke poslať správu, že niečo nie je v poriadku. Chce aj nechce, aby sa mama trápila. Matka najprv vyzvedá u ľudí a zistí, ako dcéra žije.“

Potom k nej dcéra príde a hovorí: „Mama, sadni si ku mne za stôl, ale nie veľmi blízko.“ Aby nevidela, ako je zbitá. „Čo sa ti stalo?“, pýta sa mama. „Uštipla ma včielka.“ „A prečo ňa neštípala, keď si bola dievka?“

Celá pieseň je rozhovor o tom, že niečo nie je v poriadku. Mama povie, že zaťa začaruje. Dcéra: „Nečaruj, ja s ním ešte musím žiť do konca vekov.“ Potrebuje sa nejako uzmierniť. Deje sa tu čosi ako rodinná konštelácia. Spevom zdieľaná skúsenosť. Keď bola v dedine svadba, ženy zaspievali neveste o tom, čo ju v manželstve môže čakať.“

Podávať históriu spevom

Lucia Nimcová je Rusínka. Fotografka. A hoci by sa tak možno neoznačila, umelkyňa. Ovláda ukrajinčinu, urobila projekt o Rusnákoch na slovenskom území, spravila výskum v Poľsku. Na Ukrajine začala fotiť v roku 2006. Rozvinula dlhodobý projekt Khroniky, pri ktorom k obrazu pribudli zvuky a hlasy. Snažila sa zachytiť ústne podávanú históriu ľudí žijúcich v Karpatoch. Príbehy, v ktorých zaznievajú osobné životy i veľké dejiny.

„Najprv tu mali hladomor, potom druhú svetovú vojnu, v 50. rokoch boli všetci na desať či dvanásť rokov vysídlení na Sibír, vrátili sa, prišla kolektívizácia.“

Mám príbeh dievčaťa, ktorá sa ako dvanásťročná dostala do väzenia za spoluprácu s partizánmi. Rozpráva o tom, ako za týždeň potrebovala dospieť, aby prežila. Počas tých dní sa rozhodovala, či je to koniec jej života alebo začiatok. A takéto čosi ženy zdieľajú spevom alebo rozprávajú. Obidve formy sú fascinujúce.“

Projekt Khroniky trval tri roky. Nimcová brázdila Karpaty so zvukovým umelcom Sholtom Dobiem. Vznikal archív fotografií, zvukov, pohyblivých obrazov. Materiál, ktorý osciloval medzi etnografickým výskumom a čímisi, čo sami nazvali folkovou operou. Experiment v zachytávaní sveta.

Jedným z výsledkov bol polhodinový videofilm Bajka. Minulý rok vyšla vo vydavateľstve Mappa platňa Dilo. Je posluchovým výletom do karpatského sveta. Uši rozoznávajú nástroje, pohyby, šumy a záblesky života kdesi na okraji civilizácie. A do toho hlasy, ktoré odovzdávajú správu o živote a o sebe.

Hľadanie ženského osudu

„Vyžaduje si čas, kým sa naučíte jazyk, kým pochopíte kultúrny kolorit, kým viete presne vyjadriť, čo hľadáte a dokážete rozoznať, ako sa k tomu dostať. Každá dedina má trochu iný dialekt, veci sa povedia inak. Musíte sa to naučiť, aby ste sa vedeli s ľuďmi dohodnúť.“

Khroniky pokračujú ďalej. Nimcová už je vybavená skúsenosťou, vie ako na to. Z poslednej výpravy jej ostal v hlave záhyb v krajine, ktorý ju fascinoval. Jedna časť pri rieke, zopár dedín. A k tomu horské samoty.

„Nedá sa tam prísť len tak po ceste a zaklopať na dvere. Musíte sa rozliezť do hôr. Je to časovo náročné, k niekomu sa trepete pol dňa a on tam nakoniec nemusí byť alebo je chorý.“

Novú výpravu, ktorá prebehla minulý rok, Nimcová absolvovala so zvučiarom Davidom Petrášom. Projekt dostal názov Dole, čo po rusínsky znamená osud, ale tiež byť „dole“, down, zlomený.

„Povedala som si, že to opäť skúsím a sústredím sa na ženský osud. Hľadám stopy ženského spievaného osudu. Cez ženy, ktoré nie sú výstavné speváčky, ale majú to zažité. Keď sa objaví pesnička o tom, že „neviem čítať a písať, ale viem spievať“, tak si uvedomíte, že je tam celá generácia žien, ktoré vyrastali počas vojny a nemajú vzdelanie. Spev a rozprávanie sú spôsoby, ktorými zdieľajú svoju životnú skúsenosť. A zažili naozaj brutálne veci.“

Karpatské raperky

„Zamerala som sa na ženy, pretože moja skúsenosť hovorí, že sú často umlčané. Chlapov počuť viac a stále. Dávam do kontrastu ženský a mužský pohľad, ktoré sa spolu rozprávajú. Patriarchálny spôsob premýšľania je prítomný všade.

Mnohé zo žien, ktoré nahrávam, sú slobodné matky alebo staré dievky. Nazvite si to ako chcete. Často ide aj o telesne hendikepované ženy, ktoré si museli život vybojovať. Keď žena ostane sama, komunita ju odsúdi. Pritom to často nie je jej vina. Niektoré boli počas vojny znásilnené, dialo sa tam všeličo. A určilo to ich život.

Dožili sa dosť vysokého veku v dobrom fyzickom stave. Aj mentálnom. Málokde by ste našli deväťdesiatročnú ženu, ktorá ešte kosí, má kravu a musí sama prežiť. Nemajú inú možnosť. Aj ich prejav osobnej skúsenosti je vitálny. Sú to také raperky.“

Keď dorazili k nejakému domu, často mali pocit, akoby tam tá žena na niekoho čakala. Že ktosi príde. Nestihli ani nastaviť techniku a už spievala. Chcela, aby ju niekto počul. Dala im dvojhodinové vystúpenie. Len pre nich, u seba v kuchyni. Potom ich ešte aj nakrмила, napojila a bola rada, že sa s nimi rozpráva.

„Je to ako spev pri práci, niečo ako piesne otrokov. Má to rytmus, logiku. Každé slovo má váhu. Žijete v horách, stále niekam stúpate. Nepoužívate veľa slov, lebo musíte dýchať pri ceste do kopca. Slová sú ako výdychy, veľmi to súvisí s fyzickým. Ani slovo nie je nazmar. Slová majú zároveň viac významov, podľa toho, ako sú zaspievané. Počujete odrhovačku, ktorá sa hrá v rádiu, ale keď vám ju niekto zarecituje ako svoju životnú skúsenosť, zrazu má úplne iný význam.

Tie ženy sú veľmi inteligentné, aj keď sú negramotné. To, čo spievajú, nie je triviálne, je to silná poézia. Často sa to ani nedá poriadne preložiť. Čím väčší problém s prekladom, tým viac si ten jazyk užívam.

Sú to poetky a totálne feministky. Nevedia, že nejaký feminizmus existuje, ale žijú ho svojím spôsobom života. Tým, že sú pozitívne, napriek traumatickým skúsenostiam.“

Kde hľadať outsiderky

Najväčšou výzvou je nájsť a dostať sa k tým správnym. Ľudia väčšinou odporúčajú osoby, ktoré Nimcová nehľadá. Na začiatku často stratila veľa času tým, že keď už ku niekomu vošla, nemohla len tak odísť. Deň bol preč. Preto dôrazne vysvetľuje, že nehľadá speváčky. Nehľadá ľudí, ktorí chodia na festivaly, vystupujú či hrajú na nástroje.

Vyhľadáva obyčajné ženy. Bežnú starú ženu, ktorá pozná nejaké pesničky. Stačí keď ich len povie, ak sa do spevu necíti. Keď niekam príde a vidí, že už je všetko pripravené a zapísané v zošite, tak vie, že to nebude ono. Vyhľadáva ženy, ktoré to dávajú srdcom. Také, ktoré poskytnú hodinové vystúpenie o tom, čo zažili a čo si pamätajú.

„Hľadáam. Prídem do miestneho obchodu a pýtam sa, či niekoho poznajú. Oslovujem ľudí na záhrade. Tých najzaujímavejších však nájdete náhodou. Často sú to úplne iní ľudia, ako tí, ktorých okolie považuje za dôležitých. Stane sa tiež, že keď idete za konkrétnym človekom, ďalších sto dverí sa vám zavrie.“

Niektorí sa sami rozhodnú byť na okraji, nechcú mať s komunitou nič spoločné. A nie vždy sa podarí nadviazať blízke ľudské spojenie. Ich pesničky môžu byť veľmi humorné, ale nemusia mať potrebu sa o ne podeliť. Žijú si svoj život, majú svoj svet a predstavu o tom, ako majú žiť.

V niečom je to veľmi podobné tomu, ako fungujem aj ja. My outsideri sme si čímsi blízki.“

Nechať sa viesť intuíciou

Pri hľadaní si už vypestovala intuíciu. Príde napríklad do kostola na nedeľnú omšu. Je plno. Pozerá. A zrazu, že tamtá. Ak by sa predtým v kostole roznieslo, že ktosi prišiel čosi nahrávať, zorganizujú cirkevný chór a babka zatiaľ zmizne do hôr. A ďalšie dva mesiace sa neukáže. Ako ju nájsť? Budú sa vypytovať a začne sa vyšetrovanie. Nastúpi výsluch tých, ktorí ju ochraňujú. Premárnená sekunda a z hodiny sa stane týždňový projekt.

Je nutné byť si stopercentne istý a konať. Nie, že teraz to nevyšlo, tak si to zopakujeme. Treba ísť na prvý pokus. Nemôže sa stať, že nie ste vyspatí alebo nemáte nabitú baterku. Je to improvizácia v priestore.

„Boli sme za tetou, ktorá nám zaspievala pesničku o drumblí: „Keď som drumbl'u kupovala, chodila som bosá, aby mi drumbl'a vyhrávala, kolo môjho nosa.“ Spieva o tom, že hoci bude bosá, drumbl'u bude mať. Bude si na nej hrať a ona rozhodne, kedy hudba v

jej živote skončí. Nejde o to, či ju okolie označí za žobráčku. Ona si určí, kedy je šťastná a veselá.

Už v momente, keď spievala, som vedela, že sa musíme vrátiť a urobiť video. Dávid hovorí, aby sme priniesli drumbl'u. Doniesli sme, zobrala ju do úst a ďalšie dve hodiny nepustila.

Tie ženy väčšinou nechápu, ako som ich našla a prečo sú pre mňa zaujímavé. Ja sa na človeka pozriem, nemusí ani ústa otvoriť a keď z neho niečo vyžaruje, chcem sa s ním rozprávať. Zo sto ľudí, ktorí sú v kostole, sa chcem rozprávať práve s touto ženou. Hoci to vôbec nemusí vyjsť. Ale intuícia je už vycvičená a celkom to funguje.“

Do hôr, za hranice folklóru

Nimcová si od detstva v sebe nesie rusínske zvuky, rytmy, obrazy a chute. A poháňa ju pocit deficitu. To, že už vidí len estrádnú folklórnu produkciu. Cíti, že to nie je to, čo zažila a čo by malo byť reprezentatívne. Je to pocit neuspokojenia, že niet tých, ktorí by spievali len tak – obyčajne. A boli tými, kým sú. Bez kostýmov, aranžmánov či pretvárania ich prejavu do umeleckých diel.

„Našli jednu pani, ktorá sa im zdala zaujímavá a zobrali ju do predstavenia v Kyjeve. Dali jej rolu plačky. Navliekli ju do kostýmu z 18. storočia. Bolo to smiešne. Zaplakala ako plače na pohreboch, ale už bola v nejakom aranžmáne. Ľudia majú pocit, že nestačí, ako veci sú. A treba ich vylepšiť. Lepšie obliecť, niekam umiestniť. Mňa čosi také nezaujíma.

Keď som naposledy vyrazila do Karpát, myslela som, že už nič nenahrám. Kvôli turizmu a folklóru ako predajnej devíze. Ľudia, ktorých som pred piatimi rokmi nahrála v ich kuchyni, už majú múzeum. Chodia tam autobusy turistov a oni im po večeroch hrajú. No aké je to hranie? Už je to ten folklór, ktorý ide mimo mňa. Idem preto stále hlbšie do hôr a hľadám ľudí, ktorí sa ešte nestali vývozným artiklom.“

Zvuk ľudí a miesta

Nimcová nevstupuje do Karpát ako umelkyňa, ktorá ide vytvárať dielo. Chce v prvom rade zaznamenávať. Najčistejšie, ako sa dá. Najst správne miesto a človeka v ňom.

„Je tu žena, ktorá vám dá všetko, a je na vás, ako s tým naložíte. Stále riešim, ako s tým citlivo narábať. Nepáči sa mi, keď sa z folklóru robí zábava a sofistikované umenie. Ide o veľmi osobnú skúsenosť, a preto veľmi dbám na to, v akom kontexte sa materiál použije. Dokumentácia prejavu a miesta je pre mňa alfa a omega.“

Základom je ľudská prítomnosť. Ste s niekým. Ste prítomní. Znie to banálne, no napríklad ľudia, ktorí robia vedecký výskum, nemusia byť úplne prítomní. Majú svoju agendu, sledujú nejaké ciele. Ja len nadhodím súradnice, udiť sa môže hocičo. Nemusí sa stať vôbec nič, môžeme len tak sedieť. Nikto netlačí na pílu.“

Pôvodne ju zaujímali hlavne piesne, dnes patrí veľká pozornosť samotnému miestu. Spomína si na stretnutie s rodinou, s ktorou už raz nahrávali. Žijú v malom údolíčku v horách. Rodina v troch domoch.

Dorazí na miesto. Matka spieva, syn kuje kosu. Zrazu sa ukáže, že žena spieva do rytmu kovania kosa. Potom už nevie, ako ďalej a pýta sa: „Ivan, čo mám spievať?“ Syn jej niečo od kovania kosa nadspieva a ona pokračuje. Je cítiť ten priestor, tú komunikáciu ľudí v každodennom živote. Nejde len o pieseň. Rozozvučí sa aj miesto, kde žijú.

„Na samotách v Karpatoch som zažila najlepšie koncerty môjho života. A to som pochodila kus sveta. Keď som v New Yorku, vždy zájdem na koncert Johna Zorna. On urobil čosi podobné s klezmerom. Uvedomil si, že klezmer nie je len to, čo sa bežne hrá, ale že to môže byť aj niečo úplne iné. Že tá forma sa dá uchopiť inak.

Dospela som do podobného stavu. Viem, že to, čo počujem z rádia a čo sa prezentuje ako folklór, nie je to, čo som ako dieťa zažila na svadbách. Uvažujem, ako to sprostredkovať niekomu, kto túto skúsenosť nemá. Ako to spraviť?“

Zážitok pre zmysly

Hľadanie správnej formy sa minulý rok pretavilo do série živých performancií, s ktorými Nimcová putovala po Slovensku. Boli výsledkom skúmania, ako prekročiť čisto dokumentárny spôsob a zasiahnuť ľudí vnemovo i pocitovo. Ide o istú formu mediálneho konštruktú, no na prvom mieste stále ostáva úsilie ukázať ľudí tak, akí skutočne sú.

Performancia Dole je mixom zvuku, spevu, obrazu. Je to vytváranie prostredia, do ktorého sa dá vstúpiť. Pokus preniesť nádych Karpát kamkoľvek. Nimcová sama spieva, vzduchom prúdi kadidlo z kostolov, celý priestor je zadymený. Diváci dostanú štamperlík zvaru, horského nápoja, ktorý ich tiež naladí. V priestore sa nachádza replika kostola v Novej Sedlici a rám s fotkou, ktorú našli v Ulici na kríži.

„Tá performancia je dosť hustá. Štyridsať minút, kedy máte čo robiť, aby ste všetko vnímali. Zvuky, preklady, obrazy, fotky. Je toho veľa, ale je to pocit, ktorý som tiež zažila.

A chcem ho sprostredkovať. Myslela som na to, aby publikum bolo schopné výsledok prijať, aj bez skúsenosti, ktorú mám. Zdá sa, že to funguje.“

Ide o experimentovanie s reakciou divákov a hru s médiami. Niekedy si vystačí fotografia, inde sa viac hodí video, niečo treba preložiť, iné nie. Nejde však o to, aby riadiaca ruka tvorcu ukazovala na seba. V centre stojí záujem, podeliť sa o zážitok. Ďalším štádiom sprostredkovania by mala byť kniha či opäť platňa. Projekt sa stále rozvrhuje do budúcnosti.

Byť spolu sami sebou

Do kedy ešte?

„Pokiaľ ma bude ten jazyk fascinovať a nájdem jeho hutné a poetické prejavy, tak je to potenciálne nekonečný zdroj. Pre mňa je ale fascinujúce už to, keď sa s tými babkami rozprávam. Nechcem od nich nič, len aby boli sami sebou. To by som ocenila aj ja, aby sa mi v živote dialo.

Prirovnala by som to k pocitu, keď ste s veľmi dobrým kamarátom a môžete byť aj ticho. Nemusíte nič hovoriť a je vám dobre. Ľudsky ma to naplňa. Prečo by som teda nešla za niečím, čo mi dáva toľko energie a inšpirácie? Keď to zažijete, ťažko sa vám potom vracia do bežného sveta.“